

Zenon TREJNIS

Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa
PWT, Warszawa

KULTURA POLITYCZNA SYSTEMU BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

„Kultura i polityka wiążą się ze sobą dlatego, że nie chodzi w nich o wiedzę ani o prawdę, lecz raczej o sąd i decyzję – a więc o wymianę przemyślanych opinii na temat życia publicznego i wspólnego świata o rozstrzygnięcie, jaki rodzaj działania trzeba w tym świecie podjąć, jak ów świat powinien od tej pory wyglądać i jaki rodzaj rzeczy ma się w nim pojawić”¹.

W procesie globalizacji wzorce nowoczesności pod postacią samorealizacji poprzez wiedzę, rozwój technologii i informacji zderzają się z efektywnością symbolicznej presji ekonomicznych, narzędzi wpływu, pozostawiając na uboczu postulowane wzory demokratycznego społeczeństwa. Dzisiejszych przemian, związanych z głębokimi przekształceniami w życiu rodzinnym, społecznym i kulturze nie można wyjaśnić powierzchownymi archetypami nowego ładu, odwołującymi się jedynie do kategorii ekonomicznych. Praktykom liberalizacji gospodarki, związanej z deregulacją oraz swobodnym transferem kapitału, towarzyszy coraz większa aktywność medialnych koncernów, które działając w międzynarodowej skali, przejmują kontrolę nad produktami audiowizualnymi i ich dystrybucją. Transfer informacji, pieniądza i zintegrowane działania marketingowe forum międzynarodowych ujawniają mroczne strony i perspektywy rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Istnieje dość powszechne przekonanie, że projektowanie demokracji będzie się kształtować na tle trzech światowych wspólnot:

- wspólnoty przemocy (wojny);
- wspólnoty współpracy (gospodarka, turystyka, media);
- wspólnoty losu (katastrofy, bieda, migranci)².

W obliczu nachodzących na siebie losów wspólnot ludzie muszą stać się obywatelami nie tylko własnej społeczności, ale także większego regionu i porządku światowego. D. Held i inni znawcy globalizacji postulują, aby powołać instytucje, które zajmą się różnymi zagadnieniami i problemami łączącymi różnych ludzi, bez względu na to, gdzie się urodzili i wychowali. W procesie socjalizacji w akcie przyswajania przez człowieka wiedzy, umiejętności i dyspozycji/kompetencji ludzie stają się jednostkami

¹ H. Arendt, *O kryzysie w kulturze i jego społecznej oraz politycznej doniosłości*, w: *Między czasem minionym a przyszłym. Osiem ćwiczeń z myśli politycznej*, Warszawa 1993, s. 262.

² Zob.: O. Höffe, *Na drodze do światowej demokracji. Narodowa wioska globalna*, „Tygodnik Powszechny”, 18.03.2001.

przysposobionymi do życia w zbiorowości, a w następstwie międzygeneracyjnego procesu transmisji kulturowej ich systemy przekonań ulegają strukturalizacji za pośrednictwem wpływu dominujących instytucji i reprezentantów społeczeństwa. Wartości są punktami orientacyjnymi w skomplikowanej rzeczywistości społecznej, kryteriami dokonywanych ocen, podstawą planowania działań i podejmowania różnych decyzji. Chodzi także o przeniesienie demokratycznego modelu państwowego na poziom światowy. Współczesna globalizacja doprowadziła bowiem do sytuacji, w której ośrodkami efektywnej władzy politycznej nie jest jedynie rząd narodowy, a władzę dzielą się rozmaite siły i instytucje na poziomie narodowym, regionalnym i międzynarodowym, to jednocześnie zmienia się idea politycznej wspólnoty losu zbiorowości, ponieważ najważniejsze siły i procesy stanowiące o naturze szans życiowych obywateli są obecnie poza zasięgiem pojedynczych państw narodowych. W związku z tym postuluje się, aby struktury społeczeństwa obywatelskiego przejęły na siebie większość dotychczasowych zadań państwa, pozostawiając samemu państwu funkcję administratora spraw o znaczeniu ogólnospołecznym rozumianym tu jako gwarancje bezpieczeństwa publicznego i łagodzenia negatywnych skutków działalności rynku³.

Zaspokojenie przez państwo potrzeby bezpieczeństwa obywateli należy do jego podstawowych funkcji i zadań. Państwa dążąc do zapewnienia bezpieczeństwa własnym obywatelom muszą uwzględniać podobne potrzeby innych państw w tym zakresie. Doświadczenia przeszłości wskazują, iż dążenie państw do bezpieczeństwa jest procesem ciągłym, wymagającym nieustannego podejmowania wysiłków. Sprawę komplikuje fakt, iż ocena stanu bezpieczeństwa jest często dokonywana w subiektywny sposób. Każdy bowiem z podmiotów dokonuje jej w nie zawsze staranny sposób, często uwzględniając dowolnie dobrane czynniki. Niektóre z nich determinowane są przez położenie geopolityczne, gospodarcze, potencjał wojskowy, inne zaś przez doświadczenie historyczne, mity i stereotypy, kulturę polityczną, psychologię. Dziedzictwo kulturowe narodów i odmienne doświadczenia historyczne wciąż w bardzo istotnym stopniu wpływają na powstawanie różnic w definiowaniu i postrzeganiu wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa poszczególnych państw, np. występujące między państwami UE różnice w ocenie i postrzeganiu tych samych sytuacji, zagrożeń, stosunków transatlantyckich czy stosunków bilateralnych utrudniają podejmowanie decyzji i proces integracji europejskiej, zwłaszcza w sferze politycznej i bezpieczeństwa. Wydaje się, że podejmowanie refleksji nad wpływem tożsamości i różnic kulturowych na postrzeganie problematyki bezpieczeństwa oraz zagrożeń we współczesnym świecie wymaga systematyzacji międzynarodowych kryteriów bezpieczeństwa. Lepsze rozumienie przesłanek, uwarunkowań i kryteriów podejmowania decyzji w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego i polityki globalnej związane jest między innymi z kulturą polityczną narodów. Podejmowanie wiążących decyzji w dziedzinie bezpieczeństwa przez organizacje międzynarodowe nie wyklucza rozbieżności w poglądach, różnic w tradycjach i dziedzictwie wojskowym, a także odrębności w kulturze strategicznej państw⁴.

³ Zob.: D. Held, *Czy można regulować globalizację*, „Krytyka Polityczna” 2002, nr 2, s. 231–244.

⁴ Zob.: N. Gnesotto, *Przyszłość Europy strategicznej*, PISM, Warszawa 2012, s. 32.

Pojęcie kultury politycznej jako koncepcji analitycznej w badaniach problematyki bezpieczeństwa w dalszym ciągu pozostaje niejednoznaczne i sporne. Realisci i inni przedstawiciele teorii *secondo image reversed* przypisują kulturze politycznej i tożsamości status zjawiska wtórnego. Realisci przedstawiają argument, że sposób postrzegania własnej roli i kształt, jaki przyjmują dominujące wzorce w polityce zagranicznej danego państwa korespondują m.in. z jego położeniem i posiadanymi zasobami.

Peter Katzenstein w redagowanej przez siebie książce *The Culture of national Security* zdefiniował na nowo koncepcje tradycyjnie ujmowane wyłącznie z perspektywy neorealizmu, takie jak: modele sojuszy, interwencję militarną, wyścig zbrojeń oraz transformację wielkich mocarstw. Ukazał także, jak tożsamość oraz normy kształtują interes państwowy, dowodząc tym samym konieczność ich badania, jeśli chce się tworzyć wartościowe analizy.

Neorealiści zakładają, że struktura stosunków międzynarodowych, a w tym i bezpieczeństwo jest anarchią i brak jest scentralizowanej władzy. Struktury anarchiczne na poziomie mikro albo interakcyjności się różnią – jedne są pokojowe, inne nastawione na wojnę. Zgodnie z poglądem neorealistów, dzieje się tak gdyż: anarchia w swej naturze jest systemem „pomóż sobie sam”, skłonny do wojny, rywalizacji militarnej i równowagi sił.

Robert Kagan upatruje przyczynę odmiennych reakcji Stanów Zjednoczonych (Mars) i demokracji europejskich (Wenus) w ich różnej pozycji na światowej scenie oraz w posiadanych zasobach. USA widząc zagrożenie dla swojej egzystencji, stawiają na działania zbrojne i nie wierzą w możliwość unormowania prawa czy uregulowania ogólnoświatowych problemów, takich jak proliferacja broni masowego rażenia czy terroryzm. Europejczycy uważają z kolei, iż problemy należy rozwiązywać przede wszystkim poprzez działania pokojowe dokonywane na podstawie porozumień międzynarodowych. „Amerykanie są z Marsa, a Europejczycy z Wenus”, ta żartobliwa metafora oddaje ducha kultury politycznej obu brzegów Atlantyku⁵. Podczas gdy Stany Zjednoczone dysponują środkami militarnymi o zasięgu międzynarodowym i mogą stanąć oko w oko z zagrożeniami współczesnego świata, Europa nie ma takich możliwości i z tego względu jest skłonna albo ignorować te zagrożenia, albo widzieć je w kategoriach wyłącznie politycznych.

Teorie pluralistyczne, uparcie utrzymują, że zachowanie człowieka i grup społecznych kształtuje się pod wpływem ich interesów, a także neofunkcjonalnych teorii integracji. Wychodzą one z założenia, iż lojalność elit skupia się na tych politykach, którzy najbardziej przyczyniają się do rozwiązywania problemów i wsparcia ich interesów. Z kolei zwolennicy teorii krytycznych argumentują, że kultura polityczna i tożsamość odzwierciedlają panujące stosunki, zaś zadanie niezależnego badacza polega na dekonstrukcji dominujących kultur politycznych.

Kultura polityczna oraz tożsamość mogą wywierać niezależny wpływ na zachowanie grup społecznych i, co za tym idzie, mają swoje uzasadnienie jako przedmiot badań oraz jako koncepcja analityczna zarówno w ramach badań stosunków międzynarodowych, jak i polityki zagranicznej państwa. Kultura polityczna i tożsamość zbioro-

⁵ R. Kagan, *Potęga i raj. Ameryka i Europa w nowym porządku świata*, Warszawa 2003, s. 10; P. Katzenstein, *The Culture of National Security*, New York 1996.

wa stają się przedmiotem badań, gdy zainteresowanie badacza skupia się na analizie konkretnego, zbiorowego postrzegania i rozumienia, właściwego członkom danej społeczności. O koncepcji w kontekście kultury politycznej i tożsamości możemy natomiast mówić wtedy, gdy chcemy pojąć i wyjaśnić ten zbiorowy sposób postrzegania i rozumienia jako czynniki efektywnie oddziaływujące na zbiorowe polityczne działanie, powodujące, że społeczeństwa mimo podobnych uwarunkowań zupełnie inaczej reagują na te same problemy.

Kultura polityczna jako pojęcie naukowe została wprowadzona w latach 50. ubiegłego stulecia przez amerykańskich politologów Gabriela Almonda i Sydneya Verbę. W dziele *The Civil Culture*⁶ podjęli oni próbę analizy ilościowej poglądów i orientacji politycznych, które pośredniczą pomiędzy systemem politycznym a działaniem elit politycznych i mają decydujące znaczenie dla stabilności systemów demokratycznych. Zdaniem G. A. Almonda kultura polityczna jest całokształtem postaw i orientacji politycznych uczestników danego systemu. Jest to sfera subiektywna leżąca u podstaw działań politycznych i nadająca im znaczenie. G. A. Almond wraz ze swoimi współpracownikami S. Verbą i G. B. Powellem postulowali, by w procesie badania systemów politycznych skupić się na zachowaniach grup społecznych i psychologicznych orientacjach w związku z polityką. Tym samym z pojęcia kultury politycznej uczynili oni kategorię analityczną. Owe indywidualne orientacje członków systemu wobec polityki łączą w sobie kilka składników. Możemy wyróżnić trzy aspekty poznania kultury politycznej, takie jak:

- sfera poznawcza – tj. wiedza i wyobrażenia ludzi o systemie politycznym oraz stopień społecznego zainteresowania systemem;
- sfera emocjonalna – to stan uczuć wobec systemu politycznego i jego sprawności, np. dumy i stopnia zadowolenia obywateli z ustroju danego państwa;
- sfera oceniająca – to z kolei sądy i oceny poszczególnych instytucji politycznych i całego systemu politycznego z punktu widzenia wartości danego społeczeństwa⁷.

W międzyczasie pojęcie kultury politycznej rozszerzyło swój zakres znaczeniowy i oznacza podstawowe, nabyte w procesie socjalizacji wzorce myślowe i percepcyjne oraz powiązane z nimi dyspozycje normatywne grupy społecznej, które (współ-) kształtują jej działanie⁸. Pojęcie tożsamości zbiorowej w dużej części pokrywa się z pojęciem kultury politycznej. Obejmuje ono elementy jednakowe lub wspólne z innymi, przy czym procesowi tworzenia się wspólnoty towarzyszy proces odcinania się „na zewnątrz”⁹.

Z perspektywy stosunków międzynarodowych, tożsamość narodowa jest czymś płynnym, zmiennym i łatwo poddającym się formowaniu. Podkreśla się tu możliwość wielostronnych zmian narodowej percepcji, definicji interesów i tożsamości, a tym sa-

⁶ Zob.: G. A. Almond, S. Verba, *The Civil Culture, Political Attitudes and Democracy In Five Nations*, Princeton 1963.

⁷ Zob.: G. A. Almond, G. B. Powell, *Comparative Politics: A Development Approach*, Boston 1966, s. 50.

⁸ M. Dębski, *Kultura polityczna i tożsamość w stosunkach transatlantyckich*, w: *Polska-Niemcy. Tożsamość i kryteria bezpieczeństwa w stosunkach transatlantyckich*, red. S. Dębski, T. Jaskulowski, PISM, Warszawa 2005, s. 20.

⁹ Ibidem, s. 20–21.

mym tworzenia się ponadpaństwowej tożsamości zbiorowej. Z kolei z perspektywy polityki zagranicznej państwa tożsamość i kultura polityczna są czymś stałym i trudno poddającym się zmianie.

KULTURA POLITYCZNA BEZPIECZEŃSTWA

Kultura zaspakaja podstawowe ludzkie potrzeby uspołecznienia i ontologicznego bezpieczeństwa, a przez redukcję kosztów transakcyjnych pomaga rozwiązywać skądinąd ogromne problemy praktyczne zrobienia czegokolwiek. Wraz ze zmianami cywilizacyjnymi zmieniło się także rozumienie bezpieczeństwa przez jednostki, grupy społeczne i narody, jak również sposoby jego odczuwania i zapewniania. Według Alvina i Helda Tofflerów cywilizacja obejmuje wszystkie dziedziny życia, a zwłaszcza technologie, życie rodzinne, religię, kulturę, politykę, biznes, przywództwo, wartości, moralność i teorię poznania. Cywilizacje różnią się między sobą tożsamością, którą wyznaczają przede wszystkim czynniki kulturowe. Procesy integracyjne, dezintegracyjne i konflikty warunkują tożsamość. Zadaniem Samuela P. Huntingtona cywilizacja jest najwyższym kulturowym stopniem ugrupowania ludzi i najstarszą płaszczyzną kulturowej tożsamości, ponad którą, jest tylko to, co odróżnia człowieka od innych gatunków. Określana jest ona zarówno przez obiektywne, jak i subiektywne elementy takie, jak: język, historia, religia, obyczaje, instytucje społeczne, jak i subiektywną samoidentyfikację ludzi. Wpływa na to, w dużym stopniu, charakter i poziom ich kultury, a szczególnie kultury organizacyjnej i kultury bezpieczeństwa. Tym bowiem co odróżnia od siebie wielkie grupy ludzi, jest ich kultura, a w niej, m.in. wartości, wierzenia, instytucje i struktury społeczne, ale też sposoby myślenia i działania przejawiające się w różnych sytuacjach deficytu bezpieczeństwa, bądź w okresie poprzedzającym takie sytuacje¹⁰. Kultura w ogóle, a zwłaszcza kultura bezpieczeństwa sprawia, że człowiek opanowuje potocznie i fachowo rozumiane kompetencje zaradcze podejścia do różnych sytuacji niebezpiecznych. Może on przewidywać powstawanie zagrożeń, je identyfikować, monitorować, redukować i starać się je przewyciężyć, a także im zapobiegać.

W okresie zimnej wojny, kiedy to w polityce bezpieczeństwa międzynarodowego dominowała strategia nuklearnego odstraszenia zrodziła się potrzeba poznania kultury przeciwnika. Koncepcja wspólnot bezpieczeństwa, zaprezentowana została po raz pierwszy w latach 50. XX stulecia przez Karla W. Deutscha, a następnie rozwinięta i usystematyzowana przez Emanuela Adlera i Michaela Barnetta. Już K. W. Deutsch opisywał kształtowanie się świadomości „my” jako głównego wyróżnika pluralistycznej wspólnoty bezpieczeństwa, która charakteryzuje się tym, iż między jej członkami użycie przemocy zbrojnej jako środka rozwiązywania konfliktów jest w sposób trwały wykluczone. Co prawda w tworzeniu takich wspólnot istotną rolę usprawniającą od-

¹⁰ Zob.: A. Wendt, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 176; S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997, s. 41–48; A. i H. Tofflerowie, *Wojna i antywojna*, Warszawa 1997.

grywały wspólne instytucje, decydujące były jednak zmiany ideowe i świadomość, że druga osoba jest częścią własnej wspólnoty¹¹.

Natomiast poznanie kultury zachowań politycznych narodu i państwa – przeciwnika stało się niezbędne w doborze odpowiednich środków i metod postępowania podczas kontaktów międzynarodowych, negocjacji, rokowań rozbrojeniowych czy też konferencji pokojowych. Dominacja bezpieczeństwa militarnego i politycznego w stosunkach międzynarodowych w okresie zimnej wojny spowodowała, że zainteresowanie to dotyczyło głównie zachowań i działań polityczno-militarnych państw i dlatego też powstało pojęcie kultury strategicznej. Za prekursora idei badań kultury strategicznej uchodzi Jack Snyder¹². To on stworzył podstawy badań nad kulturą państw i narodów w dziedzinie polityki bezpieczeństwa i stosunków międzynarodowych. Kultura strategiczna jest jednak pojęciem węższym w stosunku do kultury bezpieczeństwa. Choć w polskiej literaturze naukowej pojęcie to bardzo często stosowane jest zamiennie¹³. W. Lamentowicz definiuje kulturę strategiczną jako społecznie przekazywane, wynikające z tożsamości i głównego nurtu kultury politycznej danego społeczeństwa idee, wartości, normy, rodzaje wiedzy, postawy i wzory zachowań dotyczące rozumienia bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego, a zwłaszcza zakresu oraz sposobów używania siły zbrojnej i innych rodzajów siły w stosunkach międzynarodowych¹⁴.

Według K. Malinowskiego koncepcja kultury politycznej bezpieczeństwa narodowego dotyczy:

- sfery przekonań podzielanych przez społeczeństwo oraz elity polityczne odnoszących się do polityki bezpieczeństwa, a więc miejsca dawnego państwa w systemie międzynarodowym, w węższym sensie do politycznych aspektów użycia siły;
- rozpoznania sposobów konstruowania narodowych interesów bezpieczeństwa, ogniskując swą uwagę na zjawisku oddziaływania specyficznych, unormowanych historycznie wzorców i norm. Jej wariantem jest koncepcja kultury strategicznej, która:
 - określa oddziaływanie czynnika kulturowego na zakres relacji cywilno-wojskowych;
 - ukazuje jak dominujące przekonania o użyciu siły są instytucjonalizowane i jak kreują wewnętrzne mechanizmy regulujące jej stosowanie;
 - wskazuje na sposoby wyjaśniania źródeł zachowania się państwa w dziedzinie bezpieczeństwa;
 - określa oddziaływanie doświadczenia historycznego na przekonania i praktyki dotyczące użycia siły, potwierdzając tym samym wartość wyjaśniania podstaw zachowania aktora w sprawach bezpieczeństwa przy pomocy czynników kulturowych¹⁵.

¹¹ Zob.: E. Adler, M. Barnett, *A Framework for the Study of Security Communities*, w: *Security Communities*, eds. E. Adler, M. Barnett, Cambridge 1998, s. 29–65.

¹² Por.: J. Snyder, *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Options*, Santa Monica 1977; tenże, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambitions*, Ithaca 1991.

¹³ Zob.: J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Kraków 2008.

¹⁴ W. Lamentowicz, *Amerykański i europejski wariant atlantyckiej kultury strategicznej*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe wyzwania i zagrożenia XXI wieku*, red. P. Olszewski, T. Kapuśniak, W. Lizak, Radom 2009, s. 108.

¹⁵ Zob.: K. Malinowski, *Kultura bezpieczeństwa narodowego: Koncepcja i możliwości zastosowania*, w: *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Niemczech*, red. K. Malinowski, Poznań 2003, s. 16–17.

M. Cieślarczyk przedstawiając definicję kultury bezpieczeństwa poszerza jeszcze o aspekty pozamilitarne twierdząc, że jest to wzór podstawowych założeń, wartości, norm, reguł, symboli i przekonań wpływających na sposób postrzegania wyzwań, szans i (lub) zagrożeń, a także sposób odczuwania i myślenia o nim. Autor włącza do tej definicji też sposób zachowania i działania podmiotów (osób, grup społecznych, organizacji, społeczności i społeczeństw), dzięki różnym metodom przez te podmioty „wycuczony” i wyartykułowany w szeroko rozumianej edukacji, w tym także naturalnych zjawiskach wewnętrznej integracji i zewnętrznej adaptacji oraz w innych procesach organizacyjnych, jak również w umacnianiu szeroko rozumianej obronności. Procesy te służą w miarę harmonijnemu rozwojowi tych podmiotów i osiąganiu przez nie najszerzej rozumianego bezpieczeństwa, z pożytkiem zarówno dla siebie, jak i dla otoczenia¹⁶.

Jak widzimy, z przedstawionych definicji wynika podobieństwo ujęcia problemu, nie ulega jednak wątpliwości, że zarówno kultura bezpieczeństwa, jak i strategiczna jest częścią szerszej, obejmującej całość życia politycznego danej zbiorowości kultury politycznej. O ile kulturę strategiczną łączy z możliwościami wykorzystania siły, o tyle kultura bezpieczeństwa obejmuje ogół sposobów postrzegania przez społeczeństwo problemów związanych z zapewnieniem stanu spokoju i rozwoju, co czyni to pojęcie nadrzędnym.

Oddziaływanie kultury na polityczne zachowanie elit politycznych i społeczeństw według Thomasa Bergera odbywa się czterema drogami:

- przez dostarczanie politycznemu aktorowi celów i norm;
- przez determinowanie sposobu postrzegania polityki wewnętrznej;
- przez wpływanie na sposób oceny środowiska międzynarodowego oraz
- przez uwarunkowanie jego zdolności do mobilizowania zasobów narodowych do celów militarnych¹⁷.

W rozważaniach nad kulturą bezpieczeństwa należy szukać nie tylko kulturowych podstaw zachowania w polityce bezpieczeństwa do użycia własnej siły militarnej przez państwo, ale także miejsca danego państwa w systemie międzynarodowym, identyfikowania przez nie głównych zagrożeń oraz sposobów zapobiegania im, poszukiwania odpowiedzi na pytanie, kto i dlaczego uważany jest za przeciwnika, a kto za partnera i sojusznika. Badając kulturę bezpieczeństwa musimy sobie odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu koncepcja kultury bezpieczeństwa może objaśnić zachowanie państw w stosunkach międzynarodowych, a więc, jaki jest wpływ norm kulturowo-historycznych na politykę państwa?

Podmiot znajdujący swe kulturowe uwarunkowania, zwłaszcza w obliczu wyzwań i zagrożeń stwarzanych przez środowisko międzynarodowe jest skłonny do sięgania po kulturowe symbole i reinterpretowania szczególnie tych, które osadzone są w narodowej pamięci historycznej. Jedną z oryginalnych interpretacji znaczenia kultury dla ludzkiego działania podkreśla, że zachowanie (strategia działania) jest produktem kulturowym ze względu na to, że kultura dostarcza podmiotom nie tyle wartości jako celu działania, lecz wyposaża ich w repertuar lub „zestaw narzędzi” w postaci zwyczajów,

¹⁶ Zob.: M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Siedlce 2007, s. 210.

¹⁷ Zob.: Th. Berger, *Cultures of Antimilitarism. National Security in Germany and Japan*, Baltimore 1998, s. 15–16.

stylów, symboli i praktyk, którymi posługują się w świadomy sposób. Kultura ma więc wpływ trwały na zachowanie w tym sensie, że nie definiuje wartości jako celów, do których zmierza podmiot, lecz że wyposaża go w charakterystyczny repertuar kulturowy tj. zestaw narzędzi kulturowych, przy pomocy którego buduje on strategię działania¹⁸.

KULTURA BEZPIECZEŃSTWA W POSTZIMNOWOJENNYM ŚWIECIE

Po zakończeniu zimnej wojny oczekiwano, że nowy ład międzynarodowy umożliwi realizację interesów państwa w inny niż do tej pory sposób. Pojawiły się pytania o tożsamość narodową, implikując rozważania zasadniczych podobieństw i różnic. Rozważania nad tożsamością narodową: Kim jesteśmy?, Gdzie jest nasze miejsce?, potrzebne były do przedefiniowania interesów oraz zastanowienia się nad pożądanym porządkiem regionalnym i międzynarodowym. Rozpad bloku wschodniego zdewaluował znaczenie tradycyjnie pojmowanych kwestii bezpieczeństwa, np. traktowanych w nowatorski sposób wyznaczników bezpieczeństwa, praw człowieka czy trans nacjonalizmu. Przyjęto także metody badawcze socjologów, a więc sposób analizy relacji między jednostką a społeczeństwem analogicznie do relacji państwo–system międzynarodowy. Powstało na początku lat 90. ubiegłego stulecia podejście konstruktywistyczne, które wywodziło swoje tezy z uznanych teorii socjologicznych, ukazując możliwość ich wykorzystania w wyjaśnianiu tożsamości i norm w polityce światowej. Podejście konstruktywistyczne wskazywało na normy i tożsamość państwa jako pojęcia pomagające zrozumieć istotne zagadnienia ignorowane przez neorealistów i neoliberalów. Konstruktywizm skupia się raczej na zachowaniu państwa w kategoriach długiego trwania, kładąc szczególnie nacisk na formowanie się jego interesów i tożsamości, które czyni głównym przedmiotem analizy, pamiętając jednocześnie, że kultura ogranicza i kształtuje zachowanie, wykluczając pewne opcje i tworząc preferencje dla innych. Predyspozycje te wyznaczają zarazem parametry legitymizowanego działania. Kultura może jednak także sprzyjać formowaniu się nowych wzorców działania. Aktoży rodzą się nie poza czy przed społeczeństwem, lecz wyłaniają się ze środowiska kulturowego, zgodnie z zasadą „wychowanie nie natura” (ang. *nurture non nature*)¹⁹.

Kolejnym zasadniczym elementem teorii jest rozumienie, jak wiedza – tzn. symbole, reguły, pojęcie, kategorie, znaczenia – dominuje sposób, w jaki jednostki konstruują i interpretują swój świat. Rzeczywistość nie istnieje poza nimi, czekając na odkrycie; to wiedza związana zawsze z kontekstem historycznym i kulturowym umożliwia konstruowanie i nadawanie światu znaczenia, np. państwo arabskie – o jego „arabskości” świadczy nie język, którym posługuje się jego populacja, lecz istnienie praw i zasad kojarzonych z pojęciem arabskości, kreujących tożsamość, interesy, linie polityki zagranicznej uznawane za legitymizowane lub nielegitymizowane. Natomiast sens przypisywany danemu działaniu wywodzi się nie z przekonań indywidualnych, ale raczej

¹⁸ Zob.: A. Swidler, *Culture In Astion: Symbol and Strategies*, „American Sociological Review” 1986, Vol. 51, s. 273–286.

¹⁹ Zob.: M. Barnett, *Konstruktywizm społeczny*, w: *Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, red. J. Baylis, S. Smith, Kraków 2008, s. 305–329.

z kultury i społeczeństwa, w którym czynność ta zaistnieje – inaczej niż u nacjonalistów, uznających kulturę za ograniczającą działanie. Czasem znaczenie to wywodzi się z tzw. stężelej kultury, aczkolwiek kultura nie będzie jednolita, a w społeczeństwie zawsze występować będzie wiele różnorodnych interpretacji roli i znaczeń danych aktywności. Nierzadko jednostki walczą o ustalenie swojej wersji znaczenia danego pojęcia z innymi, których interpretacja wywodzi się z odmiennego podłoża kulturowego²⁰.

Z kolei podejście nacjonalistyczne zakłada istnienie stałych interesów i koncentruje się na ich roli w polityce zagranicznej, zaniedbuje przy tym wyjaśnianie źródeł ich pochodzenia, podobnie jak norm i tożsamości. Nacjonalizm kulturowy zakłada, że wszystkie narody odznaczają się pewną dozą kulturowej, etnicznej i rasowej różnorodności i niejednorodności. Johann G. Herder twierdzi, że naród w istocie jest jednostką etniczną lub kulturową, a każda z grup narodowych ma zdeterminowany charakter środowiskiem naturalnym, klimatem i geografiami fizyczną, która ukształtowała styl życia, formy pracy, podstawy i predyspozycje kreatywności danego ludu. Podkreślał on przede wszystkim znaczenie języka, który uznawał za uosobienie różnorodnych tradycji ludowej i pamięci historycznej. Jego zdaniem każdy naród posiada swoisty Volksgeist (ducha narodu, ograniczona tożsamość ludzi uzewnętrzniiana w ich kulturze, a szczególnie w języku), który ujawnia się w śpiewach, mitach i legendach oraz stanowi dla narodu źródło inspiracji. Implikacją Herderowskiej kulturalności jest uznanie, że narody są „naturalnymi” lub ograniczonymi jednostkami, które korzeniami sięgają starożytności i będą tym samym kontynuować swoją egzystencję tak długo, jak długo trwać będzie ludzkość! Podobny pogląd reprezentują współcześni psycholodzy społeczni, którzy wskazują na ludzką skłonność do stowarzyszenia się w grupach i przez to zyskiwania poczucia bezpieczeństwa, tożsamości i przynależności. Siła narodów kulturowych tkwi w tym, że połączone przemożnym i historycznym poczuciem narodowej tożsamości, dążą do stabilności, jednolitości i bezpieczeństwa²¹.

TRZY KULTURY ALEXANDRA WENDTA

A. Wendt kulturę umieszcza w podzbiorze społecznej struktury, jako wiedzę społecznie podzieloną. Wiedza społecznie podzielona to wiedza, która jest zarazem wspólna i wiążąca jednostki ze sobą. Podzielona wiedza może mieć charakter konfliktowy lub kooperatywny, podobnie jak teoria gier – analiza kulturowa jest analogicznie obojętna. Bycie wrogiem jest równie kulturowym faktem jak bycie przyjaciółmi – twierdzi A. Wendt. Kultura przybiera wiele postaci konkretnych, takich jak normy, zasady, instytucje, ideologów, organizacje, systemy odstraszania, systemy bezpieczeństwa narodowego itp. Kultura powinna być postrzegana jako samospełniająca się przepowiednia. Kultura jest – według A. Wendta – samospełniająca się, ale proces społeczny jest także czymś, w czym dostrzegamy potencjalne możliwości strukturalnej zmiany. Struktura systemu międzynarodowego jest zatem jego kulturą, nawet

²⁰ Ibidem.

²¹ Zob.: A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006, s. 133–135.

jeśli w rzeczywistości struktura społeczna jest czymś więcej. A. Wendt nazywa to „kulturą polityczną” systemu²².

Natomiast Kenneth Waltz twierdzi, że kultura polityczna jest najbardziej fundamentalnym faktem dotyczącym struktury systemu międzynarodowego, nadaje bowiem znaczenie sile i treści interesom, a więc jest tym, co musimy wiedzieć, aby wyjaśnić „małą liczbę dużych i ważnych spraw”²³. Przedstawianie struktur anarchicznych jako kultur nie pokazuje, że konstruują one państwo. Aktorzy przestrzegają norm kulturowe z trzech powodów, ponieważ są do tego zmuszeni, ponieważ jest to w ich własnym interesie i ponieważ postrzegają te normy jako prawomocne. Te wyjaśnienia korespondują z grubsza z teoriami neorealistów, neoliberalistów i idealistów dotyczącą „różnicy, którą wnoszą normy” w życie międzynarodowe, i być może dlatego często uważane są za wzajemnie wykluczające się.

A. Wendt jest natomiast przekonany, że bardziej przydatne jest postrzeganie ich jako odbicia trzech różnych „stopni” internalizacji normy, tworzących wobec tego trzy różne ścieżki – „siły”, „ceny”, „prawomocności” – prowadzące do powstania samej struktury. To, z którą ścieżką w danym momencie mamy do czynienia, jest pytaniem empirycznym. To w przypadku trzeciego stopnia internacjonalizacji aktorzy są rzeczywistością „konstruowani” przez kulturę: do tego punktu kultura oddziałuje jedynie, na ich zachowania lub przekonania dotyczące środowiska, nie zaś na to, kim są czy czego chcą. Kultura może ustanawiać konflikt lub kooperację systemu międzynarodowego, która opiera się na strukturze ról. Istnieją dwa problemy dotyczące porządku w życiu społecznym. Pierwszy to przekonać ludzi do wspólnej pracy, by osiągnąć wzajemnie korzystne cele, takie jak zmniejszenie przemocy i wzrost wymiany handlowej – i z tego powodu rzecz jest znana czasem jako „problem kooperacji”. Drugi problem ma charakter socjologiczny. Dotyczy tworzenia stabilnych wzorów zachowania, czy to związanych z kooperacją czy też związanych z konfliktem²⁴.

Błędem – według A. Wendta jest myślenie, że kultura jako wiedza podzielona jest tym samym co „społeczeństwo” (kooperacja). Podzielona wiedza i jej różne manifestacje, jak np. normy, zasady są analitycznie neutralne pod względem kooperacji i konfliktu. Normy mogą być „dobre” albo „złe”, mogą podpowiadać państwom, że wywoływanie wojny jest czymś haniebnym albo, że jest powodem do chwały. Podzielane rozumienie przemocy jest różne: od ogólnego „zabić albo zginąć” do konkretnego np. użycie białej flagi na znak poddania. Według A. Wendta różne sposoby rozumienia przemocy skupiają się zazwyczaj w ramach trzech kultur o odrębnych logikach: hobbesowskiej, locke’owskiej i kantowskiej. Te trzy kultury A. Wendt traktuje jako typy idealne, chociaż wszystkie one przejawiały się w historii międzynarodowej w różnym czasie i różnych miejscach. Można je odnaleźć we wspomnianych już podsystemach międzynarodowego systemu „zespołach bezpieczeństwa” w B. Buzana lub w systemie jako całości. Kluczowym aspektem każdej formy kulturowej jest jej struktura, konfiguracja pozycji podmiotu, którą podzielone idee czynią dostępną dla jej posiadaczy. Każda z pozycji:

²² Zob.: A. Wendt, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 234.

²³ K. Waltz, *Reflections on Theory of International Politics. A Response to my Critics*, w: *Neorealism and its Critics*, ed. R. Keohane, New York 1986, s. 329.

²⁴ Zob. A. Wendt, *Społeczna teoria*, op. cit., s. 236.

wróg, rywal, przyjaciel oznacza odrębną postawę czy też orientację „jaźni” w stosunku do „innego” jeśli chodzi o używanie przemocy i może być realizowana na poziomie mikro na wiele sposobów. Postawa wrogów polega na grożących sobie przeciwnikach, nieprzestrzegających żadnych granic we wzajemnej przemocy; postawa rywali polega na używaniu przemocy, by przeforsować swoje interesy, ale bez wzajemnego zabijania się; przyjaciele to sojusznicy, nieużywający przemocy w rozstrzyganiu sporów i działający zespołowo w obronie przed zagrożeniami²⁵.

Według A. Wendta nie struktura systemu międzynarodowego (w tym podsystemu bezpieczeństwa), a kultura polityczna nadaje znaczenia sile i określa interesy państw. Trzy poziomy przestrzegania norm międzynarodowych są warunkiem oddziaływania trzech kultur:

- hobbesowskiej kultury wrogości, charakteryzującej się brakiem ograniczenia stosowania siły;
- locke’owskiej kultury rywalizacji, w której siła używana jest do realizacji swoich interesów, ale nie do niszczenia przeciwnika;
- kantowskiej kultury przyjaźni, w której nie stosuje się siły w relacjach między państwami.

W początkowym okresie państwa tworzyły system międzynarodowy w sytuacji niewystępowania ograniczeń instytucjonalnych. Państwa nastawione na realizację własnych interesów odnosiły korzyści kosztem tych, które przyjęły interes wspólnotowy. Następnie w wyniku uczenia się wszystkie państwa przyjęły tożsamości egoistyczne i agresywne, nieprzyjazne innym, tworząc hobbesowską kulturę wrogości. Tożsamości wszystkich państw w systemie sprowadzone zostają do wspólnego mianownika przez państwo najbardziej egoistyczne. W wyniku powstawania norm systemu międzynarodowego, w tym podsystemu bezpieczeństwa przekształcała się kultura hobbesowska w kulturę rywalizacji, a ostatnim etapem tej ewolucji jest kantowska kultura przyjaźni. Świat Mahatmy Gandiego znacznie różnił się od świata Osamy bin Landena, obowiązują w nim bowiem inne normy. Zdolność do przekształcenia indywidualistycznej (locke’owskiej) kultury rywalizacji w kolektywistyczną (kantowską) kulturę przyjaźni zależy od trzech czynników: współzależności, poczucia wspólnoty losu oraz homogeniczności (podobieństwa).

Współzależność oraz poczucie wspólnoty losu sprzyjają myśleniu w kategoriach całej wspólnoty i prowadzą do powstawania wspólnej tożsamości. Homogeniczność, czyli wzajemne podobieństwo, nie wystarczy do wytworzenia zachowania prospołecznego, lecz może ułatwić postrzeganie państw jako członków tej samej grupy. Konieczne jest zaufanie i wiara w to, że zachowanie prospołeczne będzie odwzajemnione przez innych, oparte na dotychczasowej historii stosowania się do norm. Obawy przed eksploatacją przez innych będą utrudniać powstawanie wspólnej tożsamości.

Wedle konstruktywistów państwa dochodzą ze sobą do porozumienia we wspólnym procesie komunikacyjnym, polegającym na argumentacji, deliberacji i przekonywaniu. Aktorzy dyskutują ze sobą w celu ustalenia, co w danej sytuacji jest właściwe, a co nie, oraz jak należy postępować. Dyskurs teoretyczny definiuje prawidłowość relacji przy-

²⁵ Ibidem, s. 241.

czynowo-skutkowych na świecie, natomiast dyskurs praktyczny ma na celu określenie, które normy odnoszą się do danej sytuacji. Dyskurs odbywa się w sposób otwarty i wszyscy jego uczestnicy mają równe prawa, a uczestnicy dyskursu są zdolni do empatii i rozumienia argumentów drugiej strony, dzieląc wspólne rozumienie świata, co ułatwia wspólna kultura i historia²⁶.

* * *

Kultura i różnice kulturowe były i nadal pozostają w centrum ludzkich zachowań a doświadczenie ludzkie jest doświadczeniem kulturowym. Wydawało się, że kultura zachodnia, jako dominująca siła globalizacji, prowadzi do ujednoczenia ludzkich doświadczeń. Równocześnie jednak powodowała ona też reakcję przeciwną. Nowe kulturowe uprzedzenia wyznaczały także nowe granice bezpieczeństwa międzynarodowego i kultury bezpieczeństwa narodowego.

Kultura polityczna powstaje wszędzie tam, gdzie ludzie tworzą wspólnoty bezpieczeństwa. Kultura może być tworzona na różnych poziomach, w tym narodowych. Każda społeczność wypracowuje typowe dla siebie językowe, literackie i artystyczne style, a także przekonania i praktyki dotyczące życia społecznego i bezpieczeństwa oraz sposobu jego organizacji. Świadomość wspólnego języka, etniczności, historii, religii i krajobrazu jest budulcem kultury. Społeczeństwa określają także swoje wewnętrzne i zewnętrzne granice bezpieczeństwa, skłaniając jednostki i wspólnoty do zaakceptowania wartości ich własnej kultury i do uznania jej odrębności np. etnicznej, narodowej, regionalnej itd. Idee i działania zawarte w kulturze zawsze wspierają struktury dominacji lub hegemonii, zarówno wewnątrz społeczeństw, jak i między nimi.

W czasie zimnej wojny różnice kulturowe zeszły na drugi plan wobec globalnej geopolitycznej rywalizacji między Wschodem a Zachodem (ZSRR–USA). Podziały te określone zostały jako ideologiczne i ekonomiczne „nałożone” na politykę światową z pominięciem zróżnicowania kulturowego. Każde z supermocarstw zachęcało świat do naśladowania swojego modelu, a „Inny” zdefiniowany został jako przynależący do przeciwnego bloku.

Koniec zimnej wojny przyniósł przekształcenia w polityce światowej. Triumf Zachodu dodatkowo umocniła rewolucja, jaka zaszła w technologiach komunikacyjnych. Analiza kulturowa zajęła centralne miejsce w kilku doniosłych pracach, które stawiały sobie za cel wyjaśnienie postzimnowojennego świata. Mowa tu o *Końcu historii* Francis Fukuyamy z 1992 r. (wyd. polskie 1996), o *Zderzeniu cywilizacji* Samuela Huntingtona z 1996 r. (1997) i o pracy *Dżihad kontra Mc Świat* Benjamine Bardena z 1996 r. (2009). Pojęcie kultury dostarczyło przede wszystkim sposobu rozumienia cech wspólnych i podziałów charakterystycznych dla nowej epoki, w której globalizacja zetknęła się z wielokulturowym światem i w której społeczności i kultury powstawały w bliskim kontakcie. Dotyczy to także kultury systemu bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. To kultura determinuje zachowania jednostek, grup społecznych, narodów i państw.

²⁶ Zob.: J. Habermas, *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 1 i 2, Warszawa 1999 i 2002.

STRESZCZENIE

Kultura polityczna bezpieczeństwa jest ważnym elementem (czynnikiem) każdego systemu bezpieczeństwa narodowego. Określenie kultury politycznej jako koncepcji analitycznej w badaniach problematyki bezpieczeństwa pozostaje w dalszym ciągu niejednoznaczne i sporne. Punktem wyjścia do rozważań nad kulturą systemu bezpieczeństwa będą trzy jej typy: hobbesowska kultura wrogości, locke'owska kultura rywalizacji i kantowska kultura przyjaźni i współpracy. Zdolność do przekształcenia indywidualistycznej kultury rywalizacji w kolektywistyczną kulturę przyjaźni zależy od następujących czynników: współzależności, poczucia wspólnoty losu i homogeniczności.

THE POLITICAL CULTURE OF NATIONAL SECURITY SYSTEM**ABSTRACT**

The political culture of security is an important factor of each national security system. The political culture term as an analytic conception of security issue still has its definition problems. There still exist three types of them: hostility culture discovered by Thomas Hobbes; rivalry culture found by John Locke; friendship and cooperation culture by Immanuel Kant. The transition from hostility security culture to the friendship culture needs: correlations, a sense of common fate and homogeneity.

